

Наталія Миколаївна ВАНІНА

кандидат економічних наук, доцент,
викладач кафедри економіки та організації виробництва,
Первомайський політехнічний інститут
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
вул. Одеська, 107, м. Первомайськ, Миколаївська область,
55200, Україна
E-mail: Natasha.vanina@mail.ru
Телефон: +380973463256

АНАЛІЗ КАПІТАЛУ В СИСТЕМІ РЕСУРСІВ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Ваніна, Н. М. Аналіз капіталу в системі ресурсів інноваційної економіки [Текст] / Наталія Миколаївна Ваніна // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 2. – С. 234-239. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Проведено аналіз вже сформованої у розвинених країнах інноваційної моделі економічного розвитку, яка базується на інтенсивному продукуванні та використанні нових знань через втілення останніх в освіту, технології, організацію виробництва, товари. З метою забезпечення нормального економічного розвитку нашої країни визначено необхідність розуміння сучасних тенденцій світової економіки і чіткого визначення стратегії ефективного інвестування в основний капітал у режим інноваційної економіки. Виявлено суттєві обмеження можливості фінансування інноваційних процесів у сучасних умовах, які пов'язані із застарілою галузевою інфраструктурою, нестабільною законодавчою базою, з жорсткими умовами надання позикових фінансових ресурсів, високим рівнем невизначеності і ризику. У статті проведено дослідження на реальному фактичному матеріалі, які продемонстрували наявність структурних зрушень в основному капіталі, з'ясовано необхідність застосування нових методів управління, інформаційних технологій, розробку місій і стратегій компанії, ефективного використання людського капіталу з метою забезпечення нормального економічного розвитку нашої країни, розуміння сучасних тенденцій світової економіки і чітке визначення стратегії ефективного інвестування в основний капітал у режимі інноваційної економіки. Отримані результати загалом свідчать на користь актуальності вдосконалення інноваційної складової економічного зростання поряд з традиційними факторами розвитку сьгоднішніх виробництв.

Ключові слова: економічне зростання; інноваційна економіка; інноваційна модель; інноваційна продукція; структура капіталу.

Наталья Николаевна ВАНИНА

АНАЛИЗ КАПИТАЛА В СИСТЕМЕ РЕСУРСОВ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

Проведен анализ уже сложившейся в развитых странах инновационной модели экономического развития, основанной на интенсивной выработке и использовании новых знаний за счет внедрения последних в образование, технологии, организацию производства, товары. С целью обеспечения нормального экономического развития нашей страны определена необходимость прийти к пониманию тенденций мировой экономики и четкому определению стратегии эффективного инвестирования в основной капитал в режиме инновационной экономики. Выявлены существенные ограничения возможности финансирования инновационных процессов в современных условиях, которые связаны с устаревшей отраслевой инфраструктурой, нестабильной законодательной базой, с жесткими условиями предоставления заемных финансовых ресурсов, высоким уровнем неопределенности и риска. В статье проведены исследования на реальном фактическом материале, который продемонстрировал наличие структурных сдвигов в основном капитале, выяснена необходимость применения новых методов

управления, информационных технологий, разработку миссий и стратегий компании, эффективное использование человеческого капитала с целью обеспечения нормального экономического развития нашей страны, понимания современных тенденций мировой экономики и четкого определения стратегии эффективного инвестирования в основной капитал в режиме инновационной экономики. Полученные результаты в целом свидетельствуют в пользу актуальности совершенствования инновационной составляющей экономического роста наряду с традиционными факторами развития современных производств.

Ключевые слова: экономический рост; инновационная экономика; инновационная модель; инновационная продукция; структура капитала.

Natalia Mykolaivna VANINA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Lecturer of Department of Economics and Organization of Production,
Pervomaisk Polytechnic Institute of National University of Shipbuilding named after admiral Makarov
Hrushevskiy str., 32 /15, Mykolaiv region, Pervomajsk, 55200, Ukraine
E-mail: Natasha.vanina @ mail.ru
Phone: +380973463256

ANALYSIS OF CAPITAL IN THE SYSTEM OF RESOURCES OF INNOVATION ECONOMY

Abstract

The analysis of the innovative model of economic development based on intensive use and the production of new knowledge by implementing the latest in education, technology, production, goods is carried out. In order to ensure normal economic development of our country it is defined the need to understand current trends of the global economy and a clear definition of an effective strategy for investment in fixed assets in the innovation economy mode. We have found significant constraint on the financing of innovation processes in modern terms that are associated with obsolete branch infrastructure, unstable legal framework, with strict Terms of borrowed financial resources, high levels of uncertainty and risk are determined. The article studies the real facts, which demonstrated the presence of structural changes in the capital stock. It has been clarified the need for new methods of management, information technology, development of missions and strategies of the company, effective use of human capital in order to ensure normal economic development of our country, understanding current trends of the global economy and a clear definition of an effective strategy for investment in fixed assets in the innovation economy mode. These results generally favor the urgency of improving the innovation component of economic growth along with the traditional factors of production today.

Keywords: economic growth; innovative economy; innovative model; innovative products; capital structure.

JEL classification: E220

Забезпечення економічного зростання є пріоритетним напрямком політики, що проводиться сьогодні президентом і урядом України. Ресурсний потенціал зростання (за рахунок сировинного сектору) у нашій країні на сьогодні практично вичерпаний. Навіть при сприятливому впливі зовнішніх факторів у довгостроковій перспективі неможливо забезпечувати економічне зростання тільки за рахунок сировинного сектору, зважаючи на обмеженість природних ресурсів.

Використання українськими компаніями нових факторів зростання, як показують сучасні дослідження, здійснюється на абсолютному недостатньому рівні:

частка вітчизняних підприємств, що впроваджували нововведення, є незначною. Питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промисловості впродовж 2006-2010 рр. не перевищує 12 %. Частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції у 2010 році становила лише 3,8 %, обсяг імпорту високотехнологічної продукції перевищував обсяг її власного виробництва. Негативним є несистемне збільшення кількості підприємств, що займаються інноваційною діяльністю. Найбільший показник по Україні був у 2007 р., коли кількість підприємств дорівнювала 14,2 %[1]. Крім того, дефіцит продуктивних інновацій та недосконалість організаційної структури управління, відсутність довгострокових цілей і стратегій розвитку, неухважність до персоналу викликають сумніви в стійкості зростання українських мікроекономічних систем [3].

З метою забезпечення нормального економічного розвитку нашої країни необхідно прийти до розуміння сучасних тенденцій світової економіки і чіткого визначення стратегії ефективного інвестування в основний капітал у режим інноваційної економіки.

У сучасних умовах можливість фінансування інноваційних процесів суттєво обмежені. Пов'язано це із застарілою галузевою інфраструктурою, нестабільною законодавчою базою, з жорсткими умовами надання позикових фінансових ресурсів, високим рівнем невизначеності і ризику. Всі ці чинники обумовлюють низьку мотивацію щодо фінансування і подальшого впровадження інновацій. З іншого боку, науково-господарський комплекс володіє достатніми для розвитку ресурсами: науковими і технічними.

У розвинених країнах вже сформувалась інноваційна модель економічного розвитку, яка базується на інтенсивному продукуванні та використанні нових знань, за рахунок втілення яких в освіті, технологіях, організації виробництва, товарах на сьогодні досягається від 70 % до 85 % приросту їх ВВП. Позитивний вплив інновацій на рівень конкурентоспроможності економіки країни втілюється у зростанні продуктивності праці та доданої вартості, структурному оновленні економіки, зростанні питомої ваги високотехнологічних, наукоємних галузей у структурі виробництва і експорту, підвищенні якості продукції, і, як наслідок, розширенні ринків збуту [5].

На кожній стадії розвитку економіки існують певні блага, ефективність використання яких визначає ефективність всієї системи загалом. У результаті постіндустріалізації виробничі галузі все далі відходять від використання ресурсів, наданих природою, до ресурсів, вироблених людиною. Проте основним ресурсом для виробництва інновацій є основний капітал. Таким чином, вивченню підлягає зміна структури капіталу, динаміка цієї зміни, темпи оновлення капіталу.

На сьогодні процеси реструктуризації та підвищення мобільності ринку, перетворення економіки загалом висувають високі вимоги до здатності структури капіталу реагувати на нові умови. З урахуванням цих тенденцій виникає необхідність чіткого розуміння відмінностей у складі і структурі основного капіталу, що розглядається як елемент у системі ресурсів інноваційної та мобілізаційної економіки.

Спочатку при виробництві використовувалися земля і корисні копалини, потім товариство переключилося на використання вторинних ресурсів. При дослідженні мобілізаційної економіки в масштабах країни в складі основного капіталу розглядаються, насамперед, речові ресурси, такі, як земля, природні багатства, демографічний склад і достатність працездатного населення. На рівні підприємства під основним капіталом розуміються основні виробничі фонди, якими є машини і устаткування, будівлі, споруди, передавальні пристрої, транспорт та інші матеріальні складові. У такому випадку ми спостерігаємо явний «речовий» склад основного капіталу.

Сучасні економічні системи розвинених країн базуються на використанні інформації та знань. Саме вони лежать в основі поняття «технологія». На думку фахівців-експертів, воно містить систему відповідних знань, технічні засоби, кадрові та інформаційні ресурси, навички та виробничу культуру, в якій реалізується даний процес. Поняття «наукомістка технологія» передбачає технології, створені на основі використання наукових досягнень, закріплених законодавчо і орієнтованих на розвиток і державну підтримку науки [8].

Для розвитку всіх економічних систем (компанії, галузі, держави) необхідне бачення майбутнього, визначення місця системи в зовнішньому середовищі і стратегічний план, покликаний використовувати наявні ресурси для реалізації поставлених цілей. Останнім часом теорія стратегічного управління доповнюється ідеями органічного розвитку співробітників, скорочення негативного впливу на довкілля, формування позитивного сприйняття організації у споживачів, клієнтів.

Таким чином, в інноваційній економіці в складі основного капіталу в обов'язковому порядку мають бути присутніми «нематеріальні» складові, такі, як ефективний менеджмент; внутрішньофірмова організаційна структура; характер взаємодії із зовнішнім середовищем; застосування інформаційних технологій; здатність персоналу до самонавчання та генерування нових ідей, творчості. Специфіка цих ресурсів полягає в тому, що вони є результатом інтелектуальної діяльності людини та інформаційної діяльності суспільства.

На використання знань та інформації як економічних ресурсів впливають їх сутнісні характеристики, які значно відрізняють знання та інформацію від традиційних продуктів і факторів виробництва і, відповідно, впливають на їх залучення в господарський оборот, і це дозволяє розглядати їх у якості елементів основного капіталу.

Застосування знань, інформації та інформаційних технологій у виробництві безпосередньо становить систему використання інформації різного характеру у виробничому процесі. Роль знань і інформації як ресурсів буде різною залежно від характеру виробництва та рівня його розвитку. Їх значення буде зростати з підвищенням рівня інтелектуалізації виробництва та індивідуалізації продукту, що випускається.

У цьому аспекті складається нестандартна ситуація використання нематеріальних ресурсів, яка суперечить сучасним економічним підходам до сфери матеріального виробництва.

Оскільки основним ресурсом постіндустріального господарства є знання (як теоретичне, так і прикладне), використання якого, на відміну від споживання матеріальних благ, по-перше, не тотожне його знищенню, по-друге, може здійснюватися одночасно необмеженим числом суб'єктів

господарювання, застосування низки фундаментальних принципів економічної теорії виявляється неможливим [6].

Однак слід зазначити, що ця тенденція справедлива для знань та інформації тільки на певному етапі її виробничого використання. На початковому етапі поява інформації і знання та їх рух у якості економічних ресурсів здійснюється за традиційними економічними законами індустріальних суспільств. У цей період знання та інформація є рідкісними. З точки зору їх залучення до складу капіталу, на нашу думку, слід зупинитися на наступних характеристиках зазначених ресурсів.

1. На витрати виробництва знань і інформації не впливає кількість потенційних споживачів, цінність знання та інформації складно піддається попередній оцінці. Статистична та бухгалтерська оцінки їх утруднені, оскільки часто між витратами знань на вході і обсягом знань на виході немає значної економічної відповідності, тому буває складно з достовірністю оцінити якість інтелектуальної праці і вартість її продукту через кількість зусиль і ресурсів, прикладених до його досягнення. Але водночас інформація і знання вимагають значних витрат на їх отримання.

2. Знання та інформація не зменшуються в міру їх використання і можуть використовуватися багато разів, проте можуть втратити свою актуальність - морально застаріти. Вони незалежні від простору, тобто можуть споживатися одночасно різними суб'єктами в різних місцях, однак часто залежні від часу і цінні тільки в певний його період або до настання певних подій чи обставин, після чого можуть повністю втратити свою цінність, або так її і не набути. Таким чином, темпи морального зношення знань та інформації можуть бути набагато вищі, ніж у інших ресурсів.

3. Знання та інформація є невід'ємними: вони можуть використовуватися одночасно великим числом споживачів без втрати кількості і якості. Через свою внутрішню природу вони передаються незворотно, їх достаток як блага не знижує їх цінності, але в сучасному суспільстві залучаються юридичні механізми регулювання використання знань та інформації (ліцензування, патенти тощо), що накладає обмеження на використання знань та інформації у відтворювальних процесах.

4. Знання та інформація нематеріальні і потребують об'єктивації. Це означає, що вони повинні бути подані в письмовій, друкованій, графічній, вербальній чи іншій символічній формі.

За наведеними характеристиками знань та інформації можна зробити висновок про те, що їх, як і інші виробничі ресурси, можна сміливо ввести до складу основного капіталу. Це необхідно зробити перш за все тому, що їх роль у сучасних виробничих процесах як ресурсів постійно посилюється.

Ці висновки підтверджуються і світовою практикою розгляду інформації і знання в якості базису ресурсного потенціалу. Так, відповідно до міжнародних стандартів системи національних рахунків, схваленої ООН у 1993 р., одним з елементів вироблених нематеріальних активів, що входять до складу основних фондів, є «наукомісткі промислові технології» (НПТ). Крім того, сьогодні одним із структурних елементів національного багатства, об'єктом купівлі-продажу та обміну на ринку є індустріальні наукомісткі технології (ИНТ). Вони складають основу сучасних виробничо-технологічних структур галузей і підприємств економіки і при належних умовах забезпечують якість продукції, її стійку конкурентоспроможність на ринку.

Нові ресурси в складі основного капіталу сьогодні об'єднані в понятті «інтелектуальний капітал», під яким у сучасній економічній науці розуміється фактор виробництва, заснований на знаннях та інформації. Потреби реальної економіки вже сьогодні змушують власників і управлінців на мікрорівні не тільки вести облік витрат на «нематеріальну» складову основного капіталу, але і прораховувати ефективність інвестування в подібні активи. Крім того, великий розрив між цінами на інноваційні продукти і стандартною оцінкою витрат речових ресурсів при їх виготовленні робить необхідним відображення у складі ресурсів підприємств вартості нематеріальних активів і публічної репрезентації їх оцінки та внеску у виробничий процес. Деякі великі корпорації, починаючи з 1990-х рр., подають, крім стандартної фінансової звітності, «нефінансові звіти», де розкривають інформацію про нематеріальні аспекти своєї діяльності. Це знаходить відгук і на урядовому рівні. Так, наприклад, у Великобританії розглядається питання про те, щоб зробити таку звітність обов'язковою для компаній з великою часткою ринкової капіталізації.

Аналізуючи структурні зрушення в основному капіталі, слід зупинитися на структурі інтелектуального капіталу в моделі «SkandiaValueScheme» Л. Едвінссона. На сьогодні це дослідження не тільки не втратило своєї актуальності, а й визнається багатьма вченими одним з найцікавіших. В основу праці покладена проблема того, що в реальній вартості активів не відображається вартість «нематеріальної складової» основного капіталу. Особливо актуальною є ця проблема для сучасних підприємств інноваційної економіки, де широко використовується інтелектуальний капітал. Вартість складових інтелектуального капіталу сьогодні прийнято розраховувати як різницю між ринковою і балансовою вартістю компанії.

Дослідники інтелектуального капіталу виділяють у його складі три основні елементи: людський, структурний або організаційний і клієнтський капіталі. При такій структурі інтелектуального капіталу у складі людського розглядаються, як правило, невідчужувана від кожного індивіда величина його особистих умінь і навичок, стан його здоров'я, його підприємницька активність, культурно-моральний

стан і здатність до праці і творчості. Відчужувана складова інтелектуального капіталу представлена структурним, організаційним і клієнтським капіталом. Структурний капітал - це здатність фірми управляти своєю організаційною структурою, пристосовуючись до мінливої кон'юнктури ринку і одночасно змінюючи її у вигідному для фірми напрямку. Цінність структурного капіталу буде зростати зі збільшенням невизначеності впливу конкурентного середовища, в якому діє фірма.

Клієнтський капітал є цінністю, укладеною у відносинах з клієнтами, - це імідж компанії, торгові марки, визнання продукції. Провідні корпорації, а слідом за ними і інші в умовах недосконалої конкуренції змушені виробляти не просто конкретні товари та послуги, але й складні соціальні комплекси типу «матеріальні продукти та послуги плюс їхні споживачі плюс їхні уподобання», що дозволяють збільшувати попит за принципом позитивно зворотного зв'язку, коли зростання попиту збільшує попит [4]. Після того, як певний продукт завоював значну частину ринку, у населення з'являється сильна спонукальна причина продовжувати купувати його модифікації.

Організаційний капітал - це за своєю суттю систематизована і формалізована компетентність компанії, а також системи, що підсилюють її творчу ефективність, організаційні можливості, спрямовані на створення продукту і вартості. Цей елемент капіталу передбачає інтелектуальну власність та інші нематеріальні активи і цінності, що забезпечують здатність компанії до оновлення (інноваційний капітал). Організаційний капітал складають знання, якими володіє організація, а не її окремі працівники. Його створюють люди, проте він належить компанії і його можна розвивати за допомогою управління знаннями [7].

Сформована основна структура інтелектуального капіталу постійно доповнюється новими підходами і спробами більш точного обліку нематеріальних факторів основного капіталу.

Дослідження структури інтелектуального капіталу на макрорівні зустрічаються сьогодні вкрай рідко. Увагу вчених привертало поки що питання інтелектуального людського капіталу та сконцентровані вони були на проблемах відтворення трудових ресурсів і проблемах освіти, при цьому чіткого визначення інтелектуального капіталу країни в науці поки не склалося. Але все ж таки вже можна говорити про сформовані у науковому співтоваристві уявлення про структуру інтелектуального капіталу, представленого на макрорівні. На державному рівні буде очевидним поділ інтелектуального капіталу безпосередньо на людський капітал (людські ресурси) і структурний капітал (нематеріальні ресурси). Такий поділ інтелектуального капіталу - вже усталена норма як для практиків, так і для теоретиків [10].

Відповідно, до елементів структурного капіталу у складі інтелектуального на національному рівні належать наступні:

1. Інформаційна структура суспільства - як елемент, що відповідає за накопичення та зберігання інформації, найважливіший ресурс в умовах постіндустріального суспільства.

2. Система наукових і проектних установ - як елемент, який об'єднує будь-які види наукових, науково-виробничих структур, конструкторських бюро і проектних установ, а також вузівська наука і наукові лабораторії великих корпорацій.

3. Система освіти (середньої, вищої і додаткової) - як елемент відтворення як людського, так і інтелектуального капіталу.

4. Державна структура управління - як елемент, у якому інтелектуальний капітал країни представлений у вигляді сформованої системи державного менеджменту, ефективність якої проявляється у зниженні трансакційних витрат на макрорівні, через формування найбільш адекватної інституційної структури.

Більш глибокий аналіз інноваційної складової економічного зростання поряд з традиційними факторами розвитку сьогоденних виробництв - раціональним використанням основних факторів виробництва (праця, «речовий» капітал), застосуванням досягнень науково-технічного прогресу і використанням сучасних технологій дозволить створити нові методи управління, інформаційні технології, розробку місії і стратегії компанії, ефективного використання людського капіталу, які будуть засновані на технічному прогресі і людському капіталі, формуванні сучасної управлінської (організаційної) структури, оплаті праці, управлінні фінансовими і матеріальними потоками, використанні фінансового важеля, проведенні маркетингових та рекламних кампаній.

Список літератури

1. Ансофф, И. Стратегическое управление [Текст] / И. Ансофф. - М. : Экономика, 2003. - 178 с.
2. Борщ, Л. М. Інвестиції в Україні: стан, проблеми і перспективи [Текст] / Л. М. Борщ. - К. : Тов-во "Знання", КОО, 2003 - 318 с.
3. Дайзард, У. Наступление информационного века [Текст] / У. Дайзард ; В кн. : Новая технократическая волна на Западе. М. : Прогресс, 1986. С. 344.
4. Иноземцев, В. Л. Перспективы постиндустриальной теории в меняющемся мире [Текст] / В. Л. Иноземцев. В кн. : Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. М. : Academia, 1999. С. 4.

5. Канафоцька Г. Стан і перспективи розвитку інноваційних процесів в Україні [Електронний ресурс] / Г. Канафоцька // Журнал інноваційної палати України від 5 вересня 2009 р.. – Режим доступу: <http://tuiu.org/stan-i-perspektivi-rozvitku-innovatsiiniikh-protseviv-v-ukrajini>.
6. Кравченко, С. І. Основні напрямки удосконалення державної політики підтримки інноваційної діяльності [Текст] / С. І. Кравченко // Маркетинг в Україні. – 2000. – №4 (6). – С. 58-59.
7. Ніколайчук, М. В. Сучасний стан та перспективи інноваційного розвитку промислових підприємств [Електронний ресурс] / М. В. Ніколайчук. – Режим доступу: <http://nikolaychuk.at.ua/news/2010-11-17-52>
8. Хобта, В. М. Активізація і підвищення ефективності інвестиційних процесів на підприємствах [Текст] : монографія / В. М. Хобта, О. Ю. Попова, А. В. Мешков ; НАН України. Інститут економіки промисловості. МОН України. ДонНТУ. – Донецьк, 2005. – 343 с.
9. Щодо першочергових заходів з активізації інноваційної діяльності в Україні: аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/654>.
10. Офіційні дані Державного комітету статистики України щодо наукової та інноваційної діяльності за 2005-2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

References

1. Ansoff, I. (2003). *Strategic Management*. Moscow: Economics.
2. Borsch, L. M. (2003). *Investment in Ukraine : Current State, Problems and Prospects*. Kyiv: Knowledge.
3. Dayzard, U. (1986). *offensive information age ; In the book. : A new wave of technocratic in the West*. Moscow: Progress Publishers.
4. Inozemtsev V. L. (1999). *prospects postindustrial theory in a changing world*. In the book. : *A new wave of post-industrial West*. Anthology. Moscow: Asademia.
5. Kanafotska G. (2009). *Condition and prospects of development of innovation processes in Ukraine*. Innovative Chamber of Ukraine on September 5, 2009. Retrieved April 15, 2014, from <http://tuiu.org/stan-i-perspektivi-rozvitku-innovatsiiniikh-protseviv-v-ukrajini>.
6. Kravchenko, S. (2000). *Main directions of improvement of public policies that support innovation activities*. *Marketing in Ukraine*, 4(6), 58-59.
7. Nikolaichuk, M. (2010). *Current status and prospects of innovative development industry*. Retrieved April 15, 2014, from <http://nikolaychuk.at.ua/news/2010-11-17-52>.
8. Hobta, V. M., Popov, O., Meshkov, A. (2005). *Activation and improving the efficiency of investment processes in enterprises*. National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Industrial Economics . Education of Ukraine Donetsk.
9. *Regarding immediate measures to enhance innovation activity in Ukraine : Policy Brief*. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from <http://www.niss.gov.ua/articles/654>.
10. *The official data of the State Statistics Committee of Ukraine on research and innovation activities for 2005-2010*. (2011). Retrieved April 15, 2014, from www.ukrstat.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2014 р.